

W. Brytanii, dr hab. Tomasz Schramm (Poznań) — w polityce Francji, doc. Andrzej Skrzypek — w polityce ZSRR, dr Bogdan Koszel (Poznań) — w polityce Hiszpanii, dr Jadwiga Kiwerska (Poznań) — w polityce Stanów Zjednoczonych, dr Wiesław Olszewski (Poznań) — w polityce Japonii, dr hab. Józef Łaptos (Kraków) — w polityce Belgii, prof. Bernard Piotrowski (Poznań) — w polityce państw skandynawskich. Ponadto dr Wojciech Rojek (Kraków) przedstawił rolę Turcji w antyniemieckich planach mocarstw zachodnich, natomiast dr hab. Mieczysław Nurek (Gdańsk) omówił rolę państw Europy bałtyckiej w polityce Niemiec w 1939 r.

Propagandowe przygotowania Niemiec hitlerowskich do napaści na Polskę zaprezentował prof. Johannes Kalisch (Rostock) oraz prof. Karol Fiedor, który zwrócił uwagę na tzw. *Lebensraumideologie* w przygotowaniach społeczeństwa Trzeciej Rzeszy do wojny. Uzupełnieniem tego były referaty dr. Achima Bernhardta (Lipsk) i dr Ewy Seeber (Lipsk), dotyczące niemieckich planów agresji na Polskę.

Sytuację Czechów i Słowaków w przededniu wojny ocenił prof. Václav Melichar (Praga), doc. Ewa Orlof (Rzeszów) przedstawiła penetrację niemiecką w Słowacji od marca do września 1939 r., a dr Andrzej Essen (Kraków) działalność czechosłowackiej emigracji politycznej w latach 1939-1940.

O koncepcjach włączenia mniejszości polskiej w Niemczech do operacji specjalnych Oddziału II Sztabu Głównego WP w drugiej połowie lat trzydziestych mówił dr Henryk Chałupczak (Lublin), natomiast mgr Dariusz Matelski (Poznań) przedstawił stan badań nad mniejszościami pogranicza w latach 1937-1939 w historiografii polsko-niemieckiej. Dopełnieniem tych referatów było wystąpienie dr Anny Hoffmann (Rostock) na temat losu ludności polskiej w Niemczech w latach 1938-1939.

Stanowisko sanacji śląskiej wobec stosunków Polski z Niemcami omówiła dr Wanda Musialik (Opole), zaś miejsce Niemiec w polskiej myśli politycznej w 1939 r. — doc. Janusz Faryś (Szczecin).

Po wygłoszeniu referatów odbyła się dyskusja, w której głos zabrali m. in. prof. prof. Janusz Pajewski, Henryk Batowski, Czesław Madajczyk, Antoni Czubiński. Ten ostatni na zakończenie dokonał podsumowania obrad, omawiając stan badań nad rolą Niemiec w polityce międzynarodowej w latach 1919-1939 w kontekście przeprowadzonych na ten temat poprzednich i obecnej konferencji.

Konferencję zamknął prof. Stanisław Sierpowski, podkreślając nowe podejścia referentów do poruszanych problemów i konieczność zapoznania się z materiałami znajdującymi się w archiwach w Związku Radzieckim.

Leszek Koncur

TRAKTAT WERSALSKI Z PERSPEKTYWY 70 LAT

W 70. rocznicę podpisania w Sali Lustrzanej pałacu wersalskiego traktatu pokojowego pomiędzy zwycięskimi państwami Ententy a Niemcami, 28 czerwca 1989 r. rozpoczęła się konferencja naukowa na temat: Traktat Wersalski z perspektywy 70 lat. Organizatorami dwudniowych obrad byli: Instytut Zachodni w Poznaniu i Stowarzyszenie PAX.

Otwarcia konferencji dokonali dyrektor Instytutu Zachodniego, prof. dr hab. Antoni Czubiński oraz wiceprzewodniczący Zarządu Głównego Stowarzyszenia PAX, kierownik Wydziału Zagranicznego, Zbigniew Czajkowski. Zgromadzeni w Pałacu

Działalności uczestnicy sesji naukowej wysłuchali dziesięciu referatów i komunikatów, w dyskusji głos zabralo kilkanaście osób.

Referat zatytułowany *Sprawy polskie na konferencji pokojowej w Paryżu* przedstawił prof. dr hab. Antoni Czubiński. Wskazując na olbrzymią poświęconą temu tematowi literaturę (wśród której ważne miejsce zajmuje wydana przez Instytut Zachodni praca zbiorowa *Problem polsko-niemiecki w Traktacie Wersalskim*, pod red. J. Pajewskiego, Poznań 1963) autor w syntetyczny sposób scharakteryzował najważniejsze problemy związane z polskim aspektem paryskiej konferencji. Mówca zwrócił uwagę m. in. na kwestię dopuszczenia delegacji odrodzonej Rzeczypospolitej do obrad, uwypuklając słabą pozycję Polski w trakcie negocjacji. Wiązało się to z walką o władzę w kraju oraz niekorzystnymi głosami dla młodego państwa pojawiającymi się na Zachodzie. Panujące wśród niektórych polityków przekonanie o zbyt daleko idących roszczeniach, wysuwanych jakoby przez polską delegację, odbiło się na wynikach konferencji. Mimo to postanowienia Traktatu Wersalskiego były dla Polski bardzo korzystne; rezultaty te były zresztą w ówczesnej sytuacji międzynarodowej optymalne. A. Czubiński sporo miejsca poświęcił także sprawie wytyczenia wschodniej granicy Polski, przypominając, że podjęty przez uczestników konferencji pokojowej problem Galicji Wschodniej pozostawał otwarty aż do czasu odpowiedniej decyzji Konferencji Ambasadorów (15 marca 1923 r.).

Jako następny głos zabrał dr Andrzej Borkowski (Olsztyn), który wygłosił referat *Prace delegacji polskiej na konferencji pokojowej w Paryżu*. Autor szczegółowo omówił działalność czołowych reprezentantów Polski, dokonując jednocześnie krótkiej charakterystyki sylwetek Romana Dmowskiego, Ignacego Jana Paderewskiego i Władysława Grabskiego. W opinii A. Borkowskiego głównym problemem wiążącym się z prezentowaną tematyką jest wpływ konferencji paryskiej na odbudowę Polski w ówczesnych granicach terytorialnych. Zagadnieniami nie rozstrzygniętymi w literaturze przedmiotu pozostają: wpływ poszczególnych ośrodków politycznych w kraju i na emigracji na prace delegacji, wzajemne relacje pomiędzy Dmowskim a Paderewskim (a także, pomimo nieobecności tego polityka, oddziaływanie Józefa Piłsudskiego), kwestia efektywności zabiegów polskich delegatów (tj. ocena realnego wpływu na decyzje podejmowane przez Wielką Czwórkę i Wielką Trójkę), zasługi poszczególnych członków delegacji i jej struktura organizacyjna.

Prof. dr hab. Stanisław Sierpowski (Poznań) przedstawił tekst poświęcony *Narodzinom systemu mniejszościowego*. Mówca podkreślił, że tzw. mały traktat wersalski (tzn. traktat mniejszościowy) został Polsce narzucony. Referent zwrócił też uwagę na eksperymentalny charakter, jaki miała ochrona praw mniejszości niemieckiej na Górnym Śląsku (Konwencja Genewska). Z narodzinami systemu mniejszościowego, jaki wprowadzony był w wyniku I wojny światowej, łączą się także przymusowe przesiedlenia ludności (konwencja grecko-turecka, zawarta w Lozannie w 1923 r.). Autor skoncentrował się następnie na zagadnieniu aktywności organizacji żydowskich w kreacji systemu mniejszościowego. Ze względu na bardzo dobry stopień zorganizowania w poszczególnych państwach tej grupy mniejszościowej (trzy główne ośrodki: Stany Zjednoczone, Wielka Brytania i region skandynawski) działalność stowarzyszeń żydowskich była jedyna w swoim rodzaju. Referent zaznaczył, iż rozgłos nadany przez te ośrodki antysemitycznym zajęciom na ziemiach polskich odcisnął się na ostatecznym kształcie systemu mniejszościowego.

Odczytany przez prof. dra Waltera Poeggla (Lipsk) referat dotyczył między narodowo-prawnych i politycznych aspektów wypracowanego w 1919 r. systemu. W. Poeggel dokonał próby oceny m.in. utworzonej wówczas Ligi Narodów; działalność tej instytucji z jej porażkami i sukcesami posłużyła autorowi jako tło do

ukazania roli i dorobku Organizacji Narodów Zjednoczonych. Mówca podkreślił, że ONZ przejęła wiele zasad przyświecających twórcom Ligi Narodów.

Autor referatu *Wersalski i poczdamski ład pokojowy*, prof. dr hab. Włodzimierz T. Kowalski (Warszawa) przypomniał, że w intencji twórców Traktatu Wersalskiego zakończona wówczas wojna miała być ostatnim konfliktem zbrojnym, przynajmniej na taką skalę. Statut Ligi Narodów miał zapewnić nowe zasady współżycia międzynarodowego. Rzeczywistość przekreśliła te nadzieje. Poważne osłabienie fundamentów ładu wersalskiego wiązało się z opuszczeniem Ligi Narodów przez Stany Zjednoczone, pogłębiały się sprzeczności między państwami zwycięskimi, a różnice te wygrywały Niemcy, nigdy nie pogodzone z postanowieniami wersalskimi. Współgrała z tym polityka Związku Radzieckiego. Działalność wykonywanego przez Stalina Kominternu wzmagała syndrom komunistycznego zagrożenia. W opinii autora członkowie Wielkiej Koalicji z okresu II wojny światowej potrafili wyciągnąć praktyczne wnioski z „lekcji Wersalu”. System poczdamski przetrwał liczne kryzysy międzynarodowe. O ile siły zainteresowane w utrzymaniu ładu wersalskiego były zbyt słabe — kontynuował W. T. Kowalski — to siły stojące za obecnym *status quo* są wystarczająco potężne, by utrzymać ład poczdamski.

Zaplanowany na pierwszy dzień obrad tekst prof. dra hab. Wiesława Balceraka (Warszawa) nie został odczytany ze względu na nieobecność autora.

Drugiego dnia uczestnicy konferencji wysłuchali pięciu komunikatów. Politykę Włoch wobec paryskiej konferencji pokojowej scharakteryzował dr Bogdan Koszel (Poznań). Uznał on, że mimo nieuwzględnienia dużej części postulatów włoskich, które znalazły wyraz w tajnym traktacie londyńskim z 1915 r., wyniki I wojny światowej były dla Italii w ostatecznym rozrachunku korzystne. M.in. rozpad Austro-Węgier stworzył dogodne możliwości do ekonomicznej ekspansji Rzymu w Europie Południowo-Wschodniej i Środkowej. Mimo to w powszechnym odczuciu mieszkańców Półwyspu Apenińskiego „Włochy wygrały wojnę, ale przegrały pokój”, a psychoza na tle rzekomo „kalekiego zwycięstwa” stanowiła doskonałą pożywkę dla narodzin faszyzmu.

O próbę przedstawienia sylwetki Thomasa Woodrowa Wilsona pokusiła się dr Jadwiga Kiwerska (Poznań). W ujęciu autorki idee prezydenta Stanów Zjednoczonych, nie pozbawione wad (wewnętrzne sprzeczności niektórych tez), zderzyły się z interesami mocarstw europejskich. Sprawilo to, iż porządek wersalski nie odpowiadał wizji amerykańskiego męża stanu. Z drugiej strony trudno uznać Traktat Wersalski za porażkę Wilsona i fiasko jego zamierzeń. Prawdziwą klęskę polityk ten poniósł nie w Europie, lecz we własnym kraju. W rezultacie Stany Zjednoczone odeszły z Ligi Narodów, będącej osobistym dziełem prezydenta, i wycofały się ze sceny europejskiej.

Omówieniu roli Georges'a Clemenceau w rokowaniach paryskich poświęcił swe wystąpienie doc. dr hab. Tomasz Schramm (Poznań). Francuski premier, pełniący jednocześnie obowiązki przewodniczącego konferencji, daleki był (w odróżnieniu od swego amerykańskiego partnera) od snucia wizji nowego ładu w stosunkach międzynarodowych. Cele Clemenceau wynikały bezpośrednio z racji stanu swego kraju: zabezpieczenie Francji przed rewanzem ze strony Niemiec oraz pokrycie strat poniesionych przez III Republikę za pomocą systemu reparacji. W dążeniu do realizacji tych celów Francja popierała postulaty Polski, co wiązało się także z problemem nowych (w miejsce zwolnione przez Rosję) sojuszy Paryża.

Należy żałować, że zabrakło planowanego referatu autorstwa doc. dr hab. Marka Baumgarta (Szczecin), poświęconego Davidowi Lloydowi George'owi.

Referat zatytułowany *Traktat Wersalski po 1945 r. Refleksje prawne i polityczne* wygłosił mgr Józef Muszyński (Poznań). Mówca zauważył, że z prawnego punktu widzenia traktat nie zaprzestał obowiązywać, a jedynie zostało zawieszono stosowanie części jego postanowień. Moc traktatu nie została przywrócona ze względu na całkowicie zmienioną sytuację polityczną. Tylko w przypadku niektórych postanowień (np. część XII, dotycząca portów, dróg wodnych i dróg żelaznych) Traktat Wersalski był częściowo aktualny także po 1945 r. Osobnym zagadnieniem jest sprawa Trybunału Haskiego (część I Traktatu) i Międzynarodowej Organizacji Pracy (część XIII). J. Muszyński przypomniał jednocześnie, że do tekstu Traktatu powracano także w rokowaniach nad wypracowaniem polityki zwycięskiej koalicji wobec Niemiec po 1945 r.

Mgr Mariola Maruszczak (Katowice) omówiła stanowisko prasy poznańskiej wobec przebiegu paryskiej konferencji pokojowej i przedstawiła zawartą na łamach tejże prasy ocenę postanowień Traktatu Wersalskiego. Przedmiotem rozważań autorki były dwa prawicowe dzienniki: endecki „Kurier Poznański” i konserwatywny, lecz zbliżony do endecji „Dziennik Poznański”.

Wygłoszonym referatom i komunikatom towarzyszyła wielowątkowa dyskusja. W jej trakcie zgłaszano wątpliwości pod adresem niektórych autorów, precyzowano nazbyt skrótowe występujące w wygłoszonych tekstach ujęcia, zwracano uwagę na pewne pominięte kwestie. Początkowo koncentrowano się zwłaszcza na problematyce mniejszościowej (prof. dr hab. Jerzy Kozeński, doc. dr hab. Tomasz Schramm, prof. dr hab. Antoni Czubiński, prof. dr hab. Maciej Giertych, prof. dr hab. Stanisław Sierpowski), a zwłaszcza na kwestii stosunków etnicznych na terenie Galicji Wschodniej (prof. prof. J. Kozeński, A. Czubiński, M. Giertych). Podkreślano, iż aczkolwiek tzw. mały traktat wersalski został narzucony przez mocarstwa, to jednak musiała się z nim pogodzić ze względu na formalne połączenie tego dokumentu z traktatem pokojowym. Odrzucenie małego traktatu wersalskiego oznaczałoby odrzucenie samego traktatu (prof. S. Sierpowski). Mimo to społeczeństwo polskie potraktowało przyjęcie traktatu mniejszościowego jako upokorzenie (prof. A. Czubiński). Polemikę wywołała sprawa działalności organizacji żydowskich podczas I wojny światowej i w trakcie konferencji pokojowej (prof. J. Kozeński, doc. T. Schramm, prof. S. Sierpowski). Występowano przeciwko głoszeniu tezy o ostatecznej „klęsce” Traktatu Wersalskiego (prof. M. Giertych) lub jego niedocenianiu (dr J. Kozłowski, mgr J. Muszyński). Zgłoszono wątpliwość, czy zasadne jest porównywanie ładu wersalskiego z systemem poczdamskim (doc. dr hab. J. Marczewski). W tym ujęciu „system poczdamski” nie istnieje, jest dziełem zaczętym i nie zakończonym, a obecny system powstał bardziej jako rezultat zimnej wojny, aniżeli wypływał z ustaleń poczdamskich. Polemicznie ustosunkował się do tego stanowiska prof. dr hab. Włodzimierz T. Kowalski. Prof. dr hab. Lech Janicki podstawowej różnicy między systemami wersalskim a poczdamskim dopatrywał się w tym, że w wyniku I wojny światowej utrzymało się zjednoczone państwo niemieckie. Konsekwencje II wojny światowej były pod tym względem znacznie bardziej dotkliwe (okupacja i podział Niemiec). Występowano przeciwko głoszeniu tezy, że to Traktat Wersalski „stworzył” Polskę i inne kraje tego regionu Europy. Tymczasem państwa te odrodziły się lub powstały wskutek niezależnego od przebiegu konferencji pokojowej procesu dziejowego (prof. A. Czubiński). Zastanawiano się nad wyodrębnieniem okresu, w którym w systemie wersalskim zaczęły występować poważne rysy, oraz nad wskazaniem momentu całkowitego załamania się tego systemu (prof. prof. W. T. Kowalski, A. Czubiński, M. Cygański, dr J. Kozłowski). W tym kontekście interesująco zabrzmiało zwrócenie uwagi na trwałość

systemu wiedeńskiego, i to pomimo zjednoczenia Włoch i Niemiec (doc. J. Marczewski). Podniesiono też bagatelizowane zwykle zagadnienie znaczenia wyników plebiscytu na terenie Saary w dekompozycji ładu wersalskiego (prof. S. Sierpowski). Prof. dr hab. Bernard Piotrowski w dłuższej wypowiedzi skupił się na zagadnieniu nacjonalizmu i rewanżyzmu niemieckiego w latach 1919-1939. Dużo miejsca mówca poświęcił antywersalskiej i antypolskiej propagandzie.

Nie zabrakło także rozważań na temat miejsca Niemiec w historii stosunków międzynarodowych po II wojnie światowej (prof. prof. W. Poeggel, A. Czubiński, W. T. Kowalski, red. Longin Marchlewicz). Z wyrażonym w referacie poglądem prof. W. T. Kowalskiego polemizował prof. A. Czubiński, reprezentujący stanowisko, iż twierdzenie o wyciągnięciu przez członków Wielkiej Koalicji nauki z dziejów systemu wersalskiego jest nie do przyjęcia. Zasadnicze znaczenie w historii stosunków po II wojnie światowej znów miała „walka o Niemcy”, prowadzona tym razem między Wschodem a Zachodem.

Polemika wywiązała się także wokół kwestii nieobecności Rosji na konferencji paryskiej. Reprezentowanej przez prof. M. Giertycha tezie, że nieobecność ta wiązała się z zawarciem przez Rosję Radziecką traktatu w Brześciu, sprzeciwił się prof. A. Czubiński, który przypomniał, że anulowanie postanowień pokoju brzeskiego nastąpiło już 11 listopada 1918 r. Rosja nadal uważana była za sojusznika państw zachodnich, jednak wobec istnienia kilku ośrodków władzy w tym państwie i nieuznawania przez Ententę rządu bolszewickiego, rezygnowano z zaproszenia polityków rosyjskich. Tenże mówca przedstawił również pokrótce stanowisko Rosji Radzieckiej i ruchu komunistycznego wobec systemu wersalskiego. Padł też głos postulujący zajęcie się stosunkiem publicystyki polskiej okresu międzywojennego oraz historiografii niemieckiej wobec traktatu i systemu wersalskiego (prof. B. Piotrowski).

Na zakończenie obrad głos zabrał ponownie prof. A. Czubiński. Mówca podkreślił ogromne znaczenie Traktatu Wersalskiego dla Polski, zwracając przy tym uwagę, że to właśnie w trakcie konferencji paryskiej po raz pierwszy od wielu dziesiątków lat przedstawiciele Rzeczypospolitej pojawili się na forum międzynarodowym. Na płaszczyźnie europejskiej Traktat Wersalski niewątpliwie ograniczył na pewien czas imperializm i militarizm niemiecki. Wreszcie poprzez utworzenie Ligi Narodów zapoczątkowano nowy etap współpracy międzynarodowej. Nowe formy koegzystencji państw są istotnym dorobkiem idei Wersalu, i to nawet pomimo słabości systemu wersalskiego oraz porażek i uchybień w działalności Ligi Narodów.

Materiały konferencji mają być ogłoszone drukiem przez Instytut Wydawniczy PAX.

Stanisław Żerko